

VILNIUS UNIVERSITY

MANTAS BRAŽIŪNAS

THE JOURNALISTIC FIELD IN OCCUPIED LITHUANIA (1940–1944)

Summary of Doctoral Dissertation

Social Sciences, Communication and Information (08 S)

Vilnius, 2017

The dissertation was written at Vilnius University in 2012–2016.

Academic supervisor:

Prof. Dr. Andrius Vaišnys (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – 08 S).

The dissertation is defended in the Council of Communication and Information Sciences of Vilnius University:

Chairperson – Prof. Dr. Irmina Matonytė (ISM University of Management and Economics, Social Sciences, Political Sciences – 02 S).

Members:

Prof. Dr. Gintaras Aleknonis (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – 08 S),

Prof. Dr. Remigijus Misiūnas (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – 08 S),

Prof. Dr. Aivas Ragauskas (Lithuanian University of Educational Sciences, Humanitarian Sciences, History – 05 H),

Prof. Dr. Marek Jabłonowski (University of Warsaw, Poland, Social Sciences, Communication and Information – 08 S).

The dissertation will be defended in an open hearing of the Council of Communication and Information Sciences at 1 p.m. on 27 June 2017 in Press Theater hall at the Faculty of Communication in Vilnius University. Address: Saulėtekio av. 9, LT-10222, Vilnius, Lithuania.

Summary of the dissertation was sent out on 26 May 2017.

The dissertation is available for review at Vilnius University Library and online: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVERSITETAS

MANTAS BRAŽIŪNAS

ŽURNALISTIKOS LAUKAS OKUPUOTOJE LIETUVOJE (1940–1944)

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija (08 S)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2012–2016 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Andrius Vaišnys (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – 08 S).

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties taryboje:

Pirmininkas – prof. dr. Irmina Matonytė (ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02 S).

Nariai:

prof. dr. Gintaras Aleknonis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – 08 S),

prof. dr. Remigijus Misiūnas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – 08 S),

prof. dr. Aivas Ragauskas (Lietuvos edukologijos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

prof. dr. Marek Jabłonowski (Varšuvos universitetas, Lenkija, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – 08 S).

Disertacija bus ginama viešame Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties tarybos posėdyje 2017 m. birželio mėn. 27 d. 13 val. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Spaudos teatro auditorijoje. Adresas: Saulėtekio al. 9, LT-10222, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2017 m. gegužės mėn. 26 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

SUMMARY

The relevance of the topic. The experience of the community of Lithuanian journalists in the years of the Second World War was unique in the context of the national, and the world's journalism history. Firstly, a distinct factor of the change of the state regimes and relations with occupation regimes. During the Second World War the government in Lithuania changed three times over a very short period of time: in 1940 the independent Republic was occupied and annexed by the Soviet Union, in 1941 Lithuanian SSR was occupied by Nazi Germany, and finally, in 1944 the territory of Lithuania was again annexed to the USSR.

The radical political changes had severe consequences for the fate of the state and particularly for specific social groups. The media in that period could be evaluated as a significant element of propaganda and political systems of the regimes that occupied Lithuania, organized genocide and other crimes against humanity. This means that Lithuanian journalists can be considered partly responsible for those regimes policy consequences in Lithuania. The most notable cases: in 1940-1941 in Lithuanian press, political and social changes, the state occupation and annexation were fully justified and promoted. The period of 1941-1944 was generally known as the darkest page in the history of journalism in Lithuania¹, because an unprecedented genocide of the Jewish people was accompanied by a outburst of radical anti-Semitism in the Lithuanian media.

After the restoration of Independence, Lithuanian democratic society began to investigate the effects of occupation and to discuss the responsibility. The aim to assess the problems of the period got not only to the agenda of scientific institutions, engaging in the fundamental studies of Lithuanian history, but also to the agenda of political institutions². Therefore, the number of studies concerning this stage and the second stage of the Soviet occupation increased. Occupational problematics include still relevant

¹ TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 277.

² *The Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania*, established by decision of the Supreme Council of the Republic of Lithuania. This authority publishes the scientific journal *Genocide and Resistance*, which published studies of the occupation period including various aspects. In 1998, the *International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania* was established by the Decree of the President of the Republic of Lithuania. In this way it was intended to unite the famous Lithuanian and Lithuanian émigré historians in order to research the effects of occupation.

aspects – the circumstances of the loss of the state sovereignty, repressions and deportations, the change in social relations, the Holocaust, resistance, economic, educational, cultural, and political developments. In this context, the issue of responsibility of the members themselves of the occupied country society is frequently raised – the level of the “adjustment to the system” is measured, attitudes, behavior, its models and strategies are defined, classified and assessed³. Therefore, in this context, undoubtedly, significant attention must be paid to the research of media as well.

On the other hand, the situation of Lithuanian journalists become extremely exclusive not just because of the occupational (although multiple) factor, because such events were common in the XX century, they occurred before, during and after the World Wars both in Europe and in the remaining continents⁴. In this case, alongside to the changes of the political regimes, there was another and more important factor – political governance form of both states, occupying Lithuania.

Both Stalinist Soviet Union and Nazi Germany could be described as totalitarian states. This means that their ruling regimes and their leaders were striving to hierarchically, consistently, systematically monitor the social world, social and political relations, restrict all cultural spheres of life, change their shapes, and instill the principles of mechanical operation. The feature of this type of regime is that in addition to governing with terror, the crucial role is attributed to ideology.

According to Gintautas Mažeikis, the critical importance of ideologies in the political life of states distinguished in the XIX century, when it was understood that it was the most effective to make a person a subject of certain grand narrative and then he himself, without impelling, would obey to the principles, utopias, would sacrifice himself to work and great ideals. The means for mobilizing masses and manipulating them, for turning the crowds into the means of threatening revolutions, military coups and terrorism were simply discovered in the XX century.⁵ The USSR and Nazi Germany

³ Among the many works it can be distinguished: GIRNIUS, K. K. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. *Naujasis židinys-Aidai*, 1996, no. 5, pp. 268–279; KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009; PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.

⁴ After military occupation provisions were regulated in the Hague Convention of 1907, it was possible to count several tens of cases when state occupation occurred in the world.

⁵ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 444.

went the farthest down this road. During the interwar period in both countries political regimes controlled and coordinated almost all means of mass communication, severely restricted the freedom of expression, hence independent journalism did not exist here. The media organizations and creators, who prepared the material for mass audiences, firstly, had to promote the governmental policy, rather than represent the public interest.

Having concentrated their power, the dictators of the USSR and Germany, Joseph Stalin and Adolf Hitler, began to implement their utopian aims. As Timothy Snyder states, both of them wished to create a state, which would have a large territory, would be independent economically, would have balanced industry and agriculture. It would have created conditions for ideologically motivated inhabitants to fulfil historical predictions of Stalinists or Nazis – to industrialize the country or to implement colonial agrarian doctrine.⁶ In spite that both totalitarian states conducted very extensive military campaigns, only the Baltic countries and the eastern territory of Poland became the part of both these political, ideological, and domain expansion projects just in one year.

In the territories, occupied by the USSR and Nazi Germany, the media also had to be used for political purposes, controlled and subjugated for the occupational government propaganda machine. It was implemented in Lithuania – mass media organizations and journalists had to primarily represent the interests of the occupying regimes. On the one hand, the Stalinist USSR and Nazi Germany are constantly compared based on the similarities of governing, on the other hand, on the eve of the Second World War, the ruling regimes of these countries regulated public space and mass media activities partly by different means. Since Lithuania was occupied alternately both by the USSR and Nazi Germany, the possibility opened to investigate the media policy in the territory occupied by totalitarian states on the comparative aspect. The consistent study of two periods allows to make a broader insights about each of these occupation regimes in Lithuania. All highlighted aspects of this topic forms the basis for the research problem of this work.

The research problem is defined by two mutually interrelated issues:

- How in 1940-1944 the USSR and German occupational regimes in Lithuania controlled and subjugated the media for their propaganda interests;

⁶ SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 184.

- What similarities and differences of the media policy reveals in the country occupied in relay by these totalitarian states.

The extent of the topic. It can be stated that in the general context of historiography dedicated for exploration of the period, the problems of mass media and journalism are analyzed fragmentary. Firstly, it should be noted that in 1969 Stasys Makauskas defended his dissertation on the investigation of LSSR periodic press of 1940-1941.⁷ The work is very ideological, therefore, the insights of the author were used to a limited extent. On the other hand, useful bibliographic references and factual material can be found in the work. Despite the obvious ideological load, regarding to the same aspects the articles of Stasys Makauskas⁸ and Juozas Matusevičius⁹ were helpful. From all the works which appeared after Lithuania regained its independence, the article of Liudas Truska¹⁰ could be distinguished. The author analysed the activities, composition of personnel and organizational structure of the LSSR censorship authority the Glavlit. Works of Jonas Bulota¹¹ and Vytas Urbonas¹² provide a number of factographic knowledge about legal periodic press of the period. The chapter of Culture Sovietization of the collective monograph¹³ on the Soviet occupation of Lithuania provides a brief overview of the periodical press control system in 1940-1941. Nijolė Maslauskienė analyzes the mechanisms of periodical press and literature censorship in another monography¹⁴ of this period and provides factographic data on reorganization of the media system. In 1992, a collection of articles and documents composed by Arvydas Sabonis and Stasys Sabonis appeared¹⁵, which presented publications of the LCP (b) CC, the KGB, Glavlit's documents, memories of journalists, writers, and censors. Juozapas

⁷ MAKAUSKAS, Stasys. *Партийная и советская печать Литвы в борьбе за строительство основ социализма в республике в 1940-1941 годах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Vilnius, 1969.

⁸ MAKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, no. 9, pp. 19–28.

⁹ MATUSEVIČIUS, Juozas. Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m. *Laisvės kovų archyvas*, 2002, vol. 34, pp. 204–230.

¹⁰ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. In MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, pp. 216–241.

¹¹ BULOTA, Jonas. Periodinės spaudos raida Lietuvoje. In UŽTUPAS, V. *Žurnalistų žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, pp. 23–68.

¹² URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. I-kla, 2002.

¹³ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

¹⁴ MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2007.

¹⁵ SABONIS, A.; SABONIS, S. *Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Vaga, 1992.

Bagušauskas and Arūnas Streikus published¹⁶ the collection of archival documents on this subject.

The situation of studies concerning the period of the Nazi occupation in Lithuania is even more complicated. Juozas Bulavas briefly discusses the control of periodical press and the radio during the period of Nazi occupation in his book¹⁷ published in 1969. Information provided by the author is valuable and less ideological, therefore, Arūnas Bubnys¹⁸ refers to it in his monographic section *Spiritual Genocide (Germanization)*, discussing the condition of press, literature, radio in Lithuania during the period of 1941-1944. Vytautas Kubilius¹⁹ in his study¹⁹ seeks to analyze the publishing of literature and press in Lithuania during the period of the Nazi occupation.

Activities of the Baltic countries' media during the period of the occupations is a briefly outlined in the collective monograph²⁰ of the researchers of this region. In the article of Kaspars Zellis²¹, published in the journal *Genocide and Resistance*, the author seeks to reveal features of the Nazi propaganda in Latvian periodical press. In his article, Lucjan Dobroszycki²² examines the press, published in the Polish language in Poland, occupied by Nazi Germany in 1939-1945. These works allow to perceive with certain nuances of media activities in the neighboring countries during the years of the occupations.

It should be noted that recently the number of theoretical propaganda studies of Lithuanian authors have increased. Articles²³ and the monograph²⁴ of Gintautas Mažeikis

¹⁶ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas; STREIKUS, Arūnas. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

¹⁷ BULAVAS, Juozas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1940–1944 m.)*. Vilnius: Pergalė, 1969.

¹⁸ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹⁹ KUBILIUS, Vytautas. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

²⁰ HØYER, Svennik; et al. *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica, 1993.

²¹ ZELLIS, Kaspars. Karikatūra laikraštyje „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai. *Genocidas ir rezistencija*, 2005, no. 2(18), pp. 50–63.

²² DOBROSZYCKI, Lucjan. The Polish-language press in German-occupied Poland, 1939–1945. *The Polish Review*, 1971, vol. 16, no. 1, pp. 7–30.

²³ MAŽEIKIS, Gintautas. Apvalantis siaubas kaip preliminarai įtikinėjimo priemonė. *Inter-studia humanitatis*, 2009, no. 8, pp. 7–25; MAŽEIKIS, Gintautas. Socialinis dalyvavimas ir subjekto interpelacijos teorijos apribojimai. *Inter-studia humanitatis*, 2007, no. 4, pp. 6–22; MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, no. 4(24), pp. 82–111; MAŽEIKIS, Gintautas. Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografių pėdsakais. *Literatūra*, 2008, no. 50(1), pp. 30–48; MAŽEIKIS, Gintautas. Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai. *Politikos mokslų almanachas*, 2014, no. 15, pp. 7–44.

are relevant for this dissertation. In his work, the author develops philosophical researches and reasoning about propagandistic and propaganda affected thinking, the change of personal experience by manipulating images, forms of symbolic thought and symbolic organizations, the construction of an ideological subject. The publication provides the analysis of historical propaganda cases, including Nazi and Soviet investigation. On the other hand, only fragmented attention is placed on propaganda campaigns which were implemented in Lithuania.

In summary, it can be stated that the studies of journalism and mass media of period of Soviet and Nazi occupations in Lithuania are fragmented, only the most general circumstances of mass media operation were disclosed. Most researches are of a generalizing nature, it is usually short chapters of monographs covering diverse problems, a part of scientific works is ideological. Researchers focus more on the analysis of mass media system change, control mechanisms, bibliographic data of periodicals are presented, sources are published.

The object of the research of the dissertation – government and media relations in Lithuania occupied by totalitarian states (1940-1944).

Chronological limits of the research include the period from 15th of June, 1940 to July of 1944. The selected start point of the research is the first day of Lithuanian Soviet occupation. Another important chronological stage began on 22nd of June, 1941, when German Army, having started the war with USSR, entered the territory of Lithuanian SSR. The end date of the research is more abstract and indicates the month, when editorial offices of the legal Lithuanian newspapers, that started their activities during the years of Nazi occupation, ceased their activities in Lithuanian cities.

The aim of the research – to reveal and compare how the media was politically controlled and subjected for propaganda in Lithuania occupied by USSR and Nazi Germany (1940-1944).

The tasks of the research:

1. On the basis of the theory of totalitarianism and the critique of ideology to examine assumptions of ideological subjection of an individual under the

²⁴ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.

conditions of the country, occupied by totalitarian states.

2. To describe the structure and subordination relations of the occupational authorities in Lithuania (1940-1944).
3. To reveal the features of professional community of journalists in the Lithuanian mass media system.
4. To describe the principles of mass media freedom restriction in Lithuania on the eve of the Soviet occupation, as well as to explore the features of political control of mass media in Stalinist USSR and Nazi Germany on a comparative aspect.
5. To prepare the strategy for empirical research based on the theoretical analysis and contextual data.
6. To analyze the structural changes and the principles of political control of the media system in the occupied Lithuania (1940-1944).
7. On the basis of critical discourse analysis approach, having concluded the methodology of media discourse analysis, to define the significance of the USSR and Nazi advocates' ideologies for professional discourse of journalism developed in the Lithuanian media (1940-1944).

Statements carried out for defense

1. In both investigated cases, the occupational regimes shaped repressive relations with the media, but the totalitarian policy was implemented in Lithuania only during the Soviet period.
2. The political regime in the Lithuanian SSR managed to create an absolutely monopolistic system of the media control and organization. In the Soviet times, a principle of strictly centralized management was introduced – the media system was unified, hierarchical structure, replicating the organizational framework of the new political system in a parallel manner, was created.
3. Part of the political regulatory measures, applied with regard to the media during the Soviet and Nazi occupation period in Lithuania, coincided. Central authorities of propaganda and media control were established; expansion of periodic press network was strictly regulated; the media censorship was implemented; news agency was politically controlled and systematically exploited for propaganda

dissemination.

4. During the whole investigated period, the professional discourse of journalism expressed in the Lithuanian media was politicized, however, only during the Soviet period it was promoted on the mandatory basis of ideology, propagated by occupational regime, and in principle conformed to interests of the government.
5. Compared to the Soviet model, during the Nazi occupation, the media control policy was more moderate, because at that time the nature of the government and the propaganda strategy was fundamentally different from the totalitarian regime features in the Lithuanian SSR. The civil administration of General District of Lithuania did not seek to implement the ideological desubjection and massive indoctrination of the society.

The sources of the research. The research data were collected from several key sources, which are divided into the following groups: 1) official documents stored in archives; 2) published official documents; 3) memoirs, diaries; 4) periodical publications; 5) scientific studies; bibliographic publications. However, it should be noted that the lack of surviving primary sources in certain aspects limits opportunities to investigate the selected object. This is particularly reflected in documents of media organizations, testimonies of participants.

Documents of media and various governmental institutions stored in the Lithuanian Central State Archives (hereinafter - LCSA) and the Lithuanian Special Archives (hereinafter - LSA) were used in this paper: LCSA, f. 377, Ministry of Internal Affairs; LCSA, f. R-1399, Commander of Security Police and SD of Lithuania (Germ. *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen*); LCSA, f. R-1444, Military Commandant of Kaunas (Germ. *Litauische Kommandantur*); LCSA, f. R-614, Commissioner of Vilnius County; LCSA, f. R-615, General Commissioner of Kaunas (Germ. *Der Generalkommissar in Kauon*); LCSA, f. R-758, Presidium of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR; LYA, f. 1771, Central Committee of the Communist Party of Lithuania; LYA, f. K-1, ap. 58 b. 20317-3, vol. 3, criminal proceedings of Rapolas Mackonis; LCSA, f. R-639, the editorial office of newspaper *The New Lithuania*; LCSA, f. R-1267, the editorial office of newspaper *The Voice of Panevėžys County*; LCSA, f. R-550, Lithuanian telegram agency to the Lithuanian SSR Council of Ministers; LCSA, f.

R-634, German Information Office in Kaunas (Germ. *Das deutsche Nachrichtenbüro in Kauen*). Published documents and their collections²⁵, memoirs and diaries²⁶ of participants of the examined period are also significant for the research. In addition, the collections of the majority of the most important periodicals²⁷ were completely preserved, hence, periodic articles became one of the most important group of research sources.

The structure of paper and the applied methodology. The dissertation consists of an introduction, three parts conveying the course of investigation, conclusions, bibliographical references and appendices.

The selected topic in the first part of the dissertation is examined mostly on the theoretical level, the position of the researcher is justified, contextual data are provided, a strategy for empirical research is prepared. The first chapter of this part defines the features of political governance in the occupied Lithuania on the theoretical and historical point of view. It is mainly referred to the theory of totalitarianism of Hannah Arendt, however, the theoretical scheme proposed by the author is supplemented in order to reveal the features of political governance in the case of the country, occupied by the totalitarian states. The first subsection provides additional theoretical analysis: the concept of ideology is discussed, interpreted and revised, assumptions of ideological subjection of an individual under the conditions of the country, occupied by totalitarian states, are analysed on the theoretical level. The theoretical research is based on Hannah Arendt, John Fiske, Louis Althusser, Slavoj Žižek, Pierre Bourdieu, Audronė Žukauskaitė, Jan Rehman, Gintautas Mažeikis works. The second subsection begins with definition of the occupation term, describe the structure and subordination relations of the occupational authorities in Lithuania during 1940-1944 are defined with accordance

²⁵ MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, no. 10(334), pp. 39–41; MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, no. 11(335), pp. 38–39; MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, no. 12(336), pp. 36–37; REMEIKIS, Thomas. *Lithuania under German occupation, 1941–1945: despatches from US Legation in Stockholm*. Vilnius: Vilnius University Press, 2005; TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003.

²⁶ BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990; KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991; KRĖVĖ, Vincas. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992; MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001; ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971.

²⁷ *Lietuvos žinios, XX amžius, Lietuvos Aidas, Laikas, Vilniaus Balsas, Darbo Lietuva, Tarybų Lietuva, Liaudies Balsas, Tiesa, Komjaunimo tiesa, Kultūra, Raštai, Šluota, Į laisvę, Ateitis, Naujoji Lietuva, Ūkininko patarėjas, Išlaisvintas Panevėžietis, Panevėžietis, Panevėžio Apygardos Balsas, Tėvynė, Tėviškė, Kūryba.*

to historians' data and primary sources.

The second chapter presents formation of three subsections, which cover problems of the media and which help to practically examine relations between government and the media in period selected for the research. In the first one – essential field theory concepts and principles of the sociologist Pierre Bourdieu are presented, features of professional community of journalists in the Lithuanian media system are disclosed in their perspective. In the second one – the principles of mass media freedom restriction in Lithuania on the eve of occupation are described. In the third one – features of political control over the media in the Stalinist USSR and Nazi Germany are explored in comparative aspect. The part is concluded with presentation of the empirical research strategy based on the collected data.

Two stages of the empirical research are formed in the dissertation. First of all, structural changes and principles of political control policy of the media system in the occupied Lithuania (1940-1944) are analyzed. In the second stage of the research, methodology for journalism discourse analysis is formed on the basis of critical discourse analysis approach. The paper reveals the significance of ideology promoted by the USSR and Nazi Germany for the professional discourse of journalism developed in the Lithuanian media (1940-1944). A separate part of the dissertation is formulated for each stage of the empirical research, respectively, the second and the third.

Taking into account features of the Lithuanian media system, principles and methods of control, revealed in the first part of the dissertation, applied by governmental institutions on the eve of occupation in the Republic of Lithuania, the Stalinist USSR and Nazi Germany, concrete directions of the first empirical research stage are identified. The paper reveals: structural changes and management principles of the media organizations' network; features of the media supervision institutions' activities; functions of state news agency; forms of regulation for professional community of journalists. The research is conducted on the basis of complex source analysis. Data on concrete political institutions, media organizations and journalists, examples of their activities and mutual interactions are collected. The aim is to identify regularities of organizational and individual actions, networks of stable social relations.

The research data are collected from several key sources: official documents,

memoirs, diaries, periodic publications, scientific studies, bibliographic publications that are stored at archives and published. During the research, methods of critical and comparative analyses of sources were applied as well as scientific literature analyses, qualitative analyses of official documents' content, historical descriptive, analytical and other methods necessary for the research were employed. The material collected during the research is presented in a separate part of the dissertation, arranging the chapters according to the main directions of the research.

The first chapter reveals how the occupational regime took over control of the key Lithuanian media and its supervision organizations during the first days of the Soviet occupation; transformation of the Lithuanian periodic press network is also analyzed; as well as the role of LCP (b) CC in shaping a new media system; principles of the Soviet media management are revealed; the concept of wall newspaper, introduced in Lithuanian SSR society according to the Soviet model, is explained; formation stages, features of functioning and management of the Lithuanian media system restored during Nazi occupation are revealed; the chapter also examines bibliographic data of the periodic press, legal documents regulating activities of the media issued during the years of the Communist and Nazi occupations.

The second chapter analyzes activities of the media supervision institutions which operated in Lithuania during the investigated period. The focus is mostly placed on the Lithuanian SSR Glavlit and the Propaganda Department of the General Commissariat of Lithuania as well as the press services of county commissariats – on the organization of activities, strategy, methods, subordination relations among institutions.

The third chapter introduces reformation in the national Lithuanian news agency ELTA carried out in the Soviet times, functions of this organization, operational features, principles of management and financing, change of leaders are analyzed. Also renewal and liquidation of ELTA activities during the years of Nazis occupation are discussed, as well as circumstances of establishing DNB department of the German Information Office in Lithuania are revealed, functions, operational features of this organization are analyzed.

The fourth chapter discusses the process of the Lithuanian Union of Journalists liquidation. Repressive methods and ways for controlling the community of journalists

applied in the Soviet times, phenomenon of Bolshevik Press Day are presented. Moreover, the chapter reveals regulatory means applied with regard to the community of journalists by governmental institutions during the Nazi occupation.

The third part of the paper presents the analysis of media discourse on the topic of journalism, based mostly on the critical discourse analysis approach²⁸. In this dissertation, discourse is understood as a way to act and interact. It is a communicative process, act or event, which material expression gains the form of a text, in other words, what is said or written by social participants in a certain social, cultural, historical, or political situation. On the basis of the mentioned approach, texts are considered to be a mean of social control, expression of power and reality construction which determines individual or collective actions. Discourse regulates, defines collection of possible statements about a certain object or social field, what can be uttered in a certain society or situation, what can be or cannot be said or done. In this way, definitions, rules, permissions and prohibitions are placed on social actions; at the same time it is an arena of participant interaction – actors of discourse give meaning to situations, social roles, identities and interpersonal relations by providing socially constructed worldviews, values, ideas, views, opinions.

The paper provides the viewpoint that journalists as a separate social group, demanding its members to accept certain values, to follow principles regulating professional behavior and relations, develop discourse, which defines vision of collective activity, social functions and needs, values, which regulate behavior standards and form mutual relations and hierarchies. The research examines the assumption, derived from the theory of ideology critique analyzed in the first part of the dissertation, that during the investigated period, the journalistic discourse should have been developed in

²⁸ TELEŠIENĖ, Audronė. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, 2005, no. 2, pp. 1–6; JURAITĖ, Kristina; TELEŠIENĖ, Audronė. Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, 2009, vol. 20, no 4, pp. 227–236; DIJK, Teun Adrianus van. *News analysis: case studies of international and national news in the press*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Assoc, 1988; DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008; WODAK, Ruth. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, pp. 1–13; JÄGER, Siegfried. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. In WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, pp. 32–62; FOWLER, Roger. *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London; New York: Routledge, 1994; FAIRCLOUGH, Norman. Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, pp. 121–138.

accordance with paradigms, schemes, rules, concepts, definitions of ideologies promoted by the USSR and Nazi Germany. Assumptions of predominance of political regime with regard to the media are created when editors and journalists forming discursive environment of journalism and mutual relations based on ideological principle: thus, softer institutional violence is necessary to encourage contribution to the aims pursued by the occupational regime.

An comprehensive methodology of journalistic discourse analysis together with data collected during this research stage is presented in the third part of the dissertation. Data for journalistic discourse analysis were collected after having investigated the content of the Lithuanian periodicals – informational messages, articles and illustrations. The sample for discourse analysis was formed based on the multilevel target text selection. The data were collected according to the following questions-indicators that allowed practical arrangement of material:

1. Concept of journalism: functions, goals and tasks;
2. Professional identity of journalists: membership criteria, abilities and qualities;
3. Journalism ethics: professional attitudes, norms and values;
4. Criticism and negative evaluation of journalists' activities, actions, attitudes, qualities.

The plan of analysis includes the following components: questions-indicators; key theses; development and dynamics of speaking; purpose of speech; distinctive examples; participants and their interactions; text authors' relations with the addressee.

Qualitative analyses of data content, analytic and other methods necessary for the research of such nature were applied when conducting the research.

Data collected in the course of research are presented according to major chronological turning points by forming two separate chapters of the third part where the material is set forth on the basis of questions-indicators formulated for discourse content analysis. It should be noted that data obtained during the discourse content analysis do not allow conclude the representative sample of discourse participants for biographic research, therefore, it was decided to reject this element of discourse analysis, though such possibility was foreseen and recommended to carry out according to the formulated research conception.

Both empirical parts are concluded with presentation of brief research reports, conclusions summarizing the whole paper are presented in a separate structural part of the dissertation.

Scientific novelty of the research. A complex empirical research fills the gaps of media researches of the Second World War in Lithuania. For the first time the media policy of both occupational regimes – Soviet and Nazi – were analyzed in parallel in the course of one research. The research was carried out by presenting a broad context of the selected topic: consistent discussion of occupation regimes' management system, presentation of Lithuanian journalism and news media status on the eve of state occupation. In addition, the data were examined in the perspective of theory of totalitarianism and the critique of ideology. The research of structural changes and political control of the media system is supplemented with the analysis of journalistic discourse. Thus, the collected material provides the opportunity to start a discussion about responsibility of journalists due to their cooperation with occupation regimes, as well as to present normative evaluation and critique of their created and published works. The conducted research of the Lithuanian occupation case also allows the comparison of totalitarian experience of Lithuanian and foreign countries' media during the period of the Stalinist USSR and Nazi Germany regimes' governance.

Conclusions

The media organizations in Lithuania, occupied by the USSR and Nazi Germany, operated in a highly repressive environment, therefore, independent journalism could not exist in the legal media system at that time. On the one hand, application of comparative aspect allowed to determine that a part of media control means during the periods of the Soviet and Nazi occupations in Lithuania completely coincided. On the other hand, the empirical research revealed two partially different situations and strategies of the occupation regimes. The collected data allows confirmation that the policy of totalitarian media in Lithuania was implemented only during the Soviet period.

It is important to emphasize that during the Soviet and Nazi occupations in Lithuania, the media systems, which were subjugated by occupation regimes for their propaganda, were significantly different. In 1940, in Lithuania the Soviet government

faced a developed periodic press, which consisted of editorial offices that had clear, but informal relations with various political, religious, educational groups. A part of news media means were politically independent, operated according to free market laws. In turn, Nazi occupation regime build relations with periodic press formed mostly by local political activists during war circumstances. On the one hand, in 1941 the restoration of the Lithuanian media activities took place spontaneously, on the other hand, a functional system, which had all elements necessary at that time, was created.

During the period of the Soviet occupation, the political regime managed to create an absolutely monopolistic system of the media control and organization by using the two-stage strategy. During the transitional phase, the pro-Soviet government immediately took over control of strategically most important elements of the media system: semiofficial daily newspapers, the news agency, the radio station and the office of censorship. It enabled effective control of the media content, formed assumptions for the coherent and operational dissemination of political propaganda. The occupation regime by systematic actions obtained means that allowed influence public opinion, and started gradual, but rapid liquidation of the periodic press network, which was well established during the interwar period. For a while, activity of a part of the media organizations was tolerated because periodicals that complied with the USSR media model were still at organizational stage.

In the second stage of the media Sovietization, a principle of strictly centralized management was introduced – the media system was unified, hierarchical structure, replicating the organizational framework of the new political system in a parallel manner, was created. Only political organizations could hold the media ownership, and periodicals could function only as communication bodies of governmental or the Communist Party organizations. After a fundamental reorganization of the periodic press network, experienced journalists were massively dismissed from their offices and repressed. The media system of the LSSR was complemented with new segments, complying with the Soviet journalism model, journalists prepared by the Communist Party and integrated into a bigger media system of the whole Soviet Union. The free market mechanism was abolished, so the media was funded from the national budget and were not able to carry out independent commercial activity. All this allowed the

governing regime to install a principle of mechanical operation of the media and to influence all editorial offices, to limit any initiative from the bottom of the vertical system.

During the period of the Nazi occupation, the media system and its management principles were essentially different from the Soviet model. The civil administration in Lithuania, for the purpose of propaganda, intended to provide an opportunity for the all ethnic groups, except the Jews, to read the periodical press in their native language. Thus, the initiative of press publication in a foreign language mostly belonged to the occupation authorities. On the other hand, the regime neither sought directly and centrally administer all of the editorial offices of the periodic press, nor to demolish the media system created in 1941, it simply regulated further development of the periodicals network in a strict manner. When the model of the civil administration of General District of Lithuania was developed, the media management was separated from the national political organizations. A part of editorial offices of official Lithuanian newspapers maintained its economic independence, and the ownership of some periodicals passed into the subordination of the authorities of the occupation regime. Publishing and administrative features, the level of autonomy and privileges of the periodical press were an object of negotiations and operated as levers of the occupational authorities, provided possibility, when necessary, to influence both local journalists and all intellectuals in general.

Both occupation regimes in Lithuania established central institutions of propaganda and media control. During the Soviet occupation respectively – the Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the Communist Party of Lithuania and the Lithuanian SSR Glavlit, during the Nazi occupation – the Propaganda Department of the General Commissariat of Lithuania and the press services of county commissariats. However, the nature of these organizations' activity, disposable resources and forms of control, applied with regard to the media, had quite significant differences as well.

The Lithuanian Glavlit was organized and operated according to the example of other Soviet republics. This board performed the functions of both pre and post censorship of the media content, but did not interfere with the management of the system

itself, education of journalists, discussions or public criticism. On the one hand, Glavlit can be evaluated as a highly significant state institution – a lot of funds were granted to the organization, experienced communists from USSR acted as commanders, censors were allocated individually for each media organization. On the other hand, the board in principle supervised only the periodic press, which was published by the state or the Communist Party organizations, mandatorily including material of the state news agency, comments on political events, with reference to central articles from the USSR and Lithuanian SSR newspapers. Glavlit detected a relatively small amount of ideological mistakes, therefore, the role of the board with regard to media organizations was rather symbolic, encouraging journalists to self-censor their creations. It illustrated how effectively the Lithuania SSR media was employed for dissemination of political propaganda.

During the Nazi occupation, the constant supervision of the Lithuanian media was performed by the press services of county commissariats, for whose activities press secretaries were responsible. The services carried out pre-censorship operatively – editorial offices of newspapers had to submit material translated into the German language. However, the inspection of post-censorship could be carried out fragmentarily, only after distribution of an issue of a newspaper. The press services also maintained a constant connection with editorial offices, press secretaries put a direct pressure on journalists, provided detailed directions and political instructions, appointed members of editorial offices' personnel, distributed privileges. The occupational administration operated under war conditions, therefore, it had to establish relations with journalists based on conditional trust and to make concessions for them. Again, all of this provided editorial offices with greater autonomy than in the Soviet times.

During both periods, the news agency which operated in Lithuania was exploited as a tool that allowed systematic dissemination of political propaganda through all means of national news media. However, the Communist and the Nazi occupational regimes applied a slightly different strategy for development of this function. In the Soviet times, the government took over control of the national news agency ELTA, reformed the organization and turned it into the division of the Soviet news agency TASS. At a time when political system of Lithuania was a changed, ELTA functioned as a communication

center among national institutions of the destroyed state and the news media organizations. The mandatory texts for the press, as well as the political instructions were provided by using the services of the agency. Among other things, ELTA material covered articles from the main USSR newspapers and TASS reports, thus, it functioned as constantly renewed ideological reference point for the Lithuanian media organizations. By using the ELTA, there were created preconditions to absolutely limit the autonomy of news media, i.e. the right to spread news and receive information from direct sources independently. From the perspective of authorities, the content created by the agency was politically reliable and safe, not requiring additional verification. Due to propagandistic functions this agency gained a large political significance, became an object of political fight, therefore, the independence of ELTA itself was severely restricted. In turn, during the Nazi occupation, the civil administration decided to liquidate ELTA. In place of this organization, the department of the German Information Office DNB was established in Kaunas. It was founded and ruled by foreign officers. However, functions of DNB and ELTA performed in the Soviet times completely coincided in Lithuania. It became mandatory for the media to publish the bigger part of material created by this agency, therefore, DNB was also a significant organization of propaganda and censorship apparatus in Lithuania. It successfully ensured monopoly of news distribution for the government.

During the whole investigated period, the professional discourse of journalism expressed in the Lithuanian media was politicized, however, only during the Soviet period it was promoted on the mandatory basis of ideology, propagated by the occupational regime, and in principle conformed to the interests of the government. During this period, the Marxist-Leninist rhetoric unequivocally pervaded the discourse of journalism and basically became the most important principle of speech on this topic. The concept of journalism, as well as justification of the media reforms and restrictions were based on political motifs and reasoning.

During the Nazi occupation, the Lithuanian nationalism and “New Europe“ ideological direction propagated by the Nazi interacted with each other and competed in the discourse of journalism. During this period, the political and cultural Lithuanian elite, which wanted to organize and control the news media, also pursued to

influence the concept of journalism, the functions of which were clearly connected with promotion of interests of the Lithuanian nation and its national state. It can be claimed that a peculiar concept of ethnic journalism was formed at that period.

There were no possibilities to develop ordinary discourse of journalism in the Soviet times. Normative statements of journalism defined in the Lithuanian academic and educational texts before the war practically were not used in the Soviet press. A clear standpoint was imposed on journalists that they have to take care of interests of the Communist Party, to spread political propaganda, to engage in supervision and criticism of the society. Editorial offices had to encourage the readers to participate massively in press, therefore, journalism was portrayed as a popular phenomenon, activity, which should be undertaken not only by a narrow professional group with specific skills. Articles distributed by the Communist media functioned as directives for journalists, and the public criticism of their professional activity and self-criticism became the norm and necessity of journalism. In addition, discourse developed in the press was supplemented by journalists' meetings, workshops, lectures and other gathering and organizational forms, prepared by political organizations. So at that time it was methods of discipline. In this way it was intended to instruct, criticize and correct the work of journalists operatively.

During the years of the Nazi occupation, the discourse of journalism was less politicized, less directive and straightforward than in the Soviet times. Journalism was only occasionally primitively associated with function of political propaganda, normative statements characteristic for this professional field were maintained in the discourse. Although during the years of the Nazi occupation government institutions organized special events of journalists' gathering, their nature were significantly differed from the methods of the Communist Party: festive press receptions, journalists' meetings with high occupation government officials, group travel abroad were organized. Moreover, at the end of the war, some journalists pursued to regenerate their professional field. During the last months of occupation, an entire series of articles was published in Lithuanian newspapers where various themes of journalism theory were broadly and openly analyzed. The texts were little ideological and reminded of works of the interwar Lithuanian journalism theorists.

Media policy differences were determined by the difference of the common political strategies of USSR and Nazi occupation regimes in Lithuania. In the Soviet times, having destroyed the political system of the Republic of Lithuania, a new political structure was formulated in the country, a symbolic world based on the USSR ideology was created. When implementing the Soviet ideology in the society, media was used for the criticism of overthrown regime, national ideology and its subjects, in parallel - for massive indoctrination of the society. During the Nazi occupation, the nature of government and propagandistic strategy were essentially differed from features of the totalitarian regime in the Lithuanian SSR. At that time, the civil administration of the General District of Lithuania aimed to implement only temporary propaganda campaigns, connected with economic interest of the regime. Due to this reason, the policy of media control, comparing with the Soviet model, was more moderate.

Approbation of the dissertation

Articles in peer-reviewed scientific journals

BRAŽIŪNAS, Mantas. Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944) (*The relationship between the legal press and the authorities during the German occupation of Lithuania, 1941–1944*). *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, no. 7, pp. 195–218.

BRAŽIŪNAS, Mantas. The Darkest Page in the History of Lithuanian Journalism: anti-Semitism in Legal Press During the Second Half of 1941. *Journalism Research*, 2016, no. 10, pp. 123–159.

Participation in international scientific conferences and internships

BRAŽIŪNAS, Mantas. Title of the report: *The relationship between the legal press and the authorities during the German occupation of Lithuania, 1941–1944*. International scientific conference “Interaction of Media and Politics in the Baltic States“. Vilnius University, Faculty of Communication, 2015 May 8.

BRAŽIŪNAS, Mantas. Title of the report: *Lietuvos žiniasklaidos institucinė priežiūra Antrojo pasaulinio karo metais. (Institutional Supervision of the Lithuanian media*

during the years of the Second World War). International scientific and practical conference: “Cenzūros slinktis ir forma“ (*Shift and Form of Censorship*). Vilnius University, Faculty of Communication, 2017 May 5.

Internship: “4th Copernicus Graduate School: History and Politics. Remembrance as Legitimation“. Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland, 2015 July 6–9.

About the author. Mantas Bražiūnas was born on 5th of November 1986 in Vilnius. In 2009, he was granted the Bachelor degree in History at the Faculty of History in Vilnius University, in 2012, he was granted the Master degree in Publishing at the Faculty of Communication in Vilnius University. Since 2012 he teaches at the Faculty of Communication at the Institute of Journalism. Currently he works as a lecturer and teaches courses of Bachelor studies: History and Insights of Journalism and Ethics of Communication. Scientific interests: history of journalism, propaganda, Holocaust, anti-Semitism, theory of ideology critique. E-mail address: mantas.braziunas@gmail.com

SANTRAUKA

Temos aktualumas. Lietuvos žurnalistų bendruomenės patyrimas Antrojo pasaulinio karo metais unikalus tiek nacionalinės, tiek pasaulio žurnalistikos istorijos, tiek visos vietinės visuomenės kontekste. Pirma, ryškus valstybės santvarkos kaitos ir santykių su okupaciniais režimais veiksnys. Antrojo pasaulinio karo metais valdžia Lietuvoje per labai trumpą laiką pasikeitė net tris kartus: 1940 m. nepriklausoma respublika buvo okupuota ir aneksuota Sovietų Sąjungos, 1941 m. jau Lietuvos SSR okupuota nacistinės Vokietijos, galiausiai 1944 m. Lietuvos teritorija vėl prijungta prie SSRS.

Radikalūs politiniai pokyčiai turėjo skaudžių padarinių valstybės likimui ir ypač konkrečioms socialinėms grupėms. Žiniasklaida šiuo laikotarpiu gali būti vertinama kaip reikšminga Lietuvą okupavusių, genocidą bei kitus nusikaltimus žmogiškumui organizavusių režimų propagandos ir kartu politinių sistemų dalis. Tai reiškia, kad lietuvių žurnalistai gali būti laikomi iš dalies atsakingais už šių režimų politikos padarinius Lietuvoje. Ryškiausi atvejai: 1940–1941 m. Lietuvos spaudoje buvo besąlygiškai propaguojamos ir pateisinamos politinės bei socialinės permainos, valstybės okupacija ir aneksija. 1941–1944 m. laikotarpis apskritai vadinamas juodžiausiu puslapiu Lietuvos žurnalistikos istorijoje²⁹, mat beprecedentį žydų tautos genocidą lydėjo radikalaus antisemitizmo protrūkis lietuviškoje žiniasklaidoje.

Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos demokratinė visuomenė ėmėsi tirti okupacijų padarinius ir diskutuoti dėl atsakomybės. Siekis įvertinti laikotarpio problemas pateko ne tik į fundamentaliomis Lietuvos istorijos studijomis užsiimančių mokslo institucijų, bet ir į politikos institucijų darbotvarkę.³⁰ Todėl padaugėjo šio tarpsnio ir antrosios sovietinės okupacijos etapo tyrimų. Okupacijų problematika apima vis dar aktuales aspektus – valstybės suvereniteto praradimo aplinkybes, represijas ir trėmimus,

²⁹ TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 277.

³⁰ Galima išskirti *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą*, įsteigtą Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos nutarimu. Ši institucija leidžia mokslinį žurnalą *Genocidas ir rezistencija*, kuriame publikuojamos įvairius aspektus apimančios okupacijos laikotarpio studijos. 1998 m. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu buvo įsteigta *Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti*. Taip siekta suvienyti žymius Lietuvos ir išsivijus lietuvių istorikus okupacijos padarinių tyrimams atlikti.

socialinių santykių kaitą, Holokaustą, rezistenciją, ekonomikos, švietimo, kultūros, politinius pokyčius. Šiame kontekste dažnai keliamas pačių okupuotos šalies visuomenės narių atsakomybės klausimas – matuojamas „prisitaikymo prie sistemos“ lygis, apibrėžiamos, klasifikuojamos bei vertinamos nuostatos, elgsena, jos modeliai ir strategijos³¹. Taigi šiame kontekste, be abejonės, reikšmingas dėmesys turi būti skiriamas ir žiniasklaidos tyrimams.

Kita vertus, vien tik dėl okupacijos (nors ir daugialypės) veiksnio Lietuvos žurnalistų situacija netapo ypatingai išskirtinė, nes XX amžiuje tokie reiškiniai buvo dažni, jų pasitaikė prieš, per ir po pasaulinių karų tiek Europoje, tiek likusiuose žemynuose³². Šiuo atveju greta politinių santvarkų kaitos gerokai svarbesnis kitas veiksnys – abiejų Lietuvą okupavusių valstybių politinio valdymo forma.

Tiek stalinistinę Sovietų Sąjungą, tiek nacistinę Vokietiją galima apibūdinti kaip totalitarines valstybes. Tai reiškia, jog jų valdantieji režimai ir lyderiai siekė hierarchiškai, nuosekliai, metodiškai kontroliuoti socialinį pasaulį, visuomeninius ir politinius santykius, suvaržyti visas kultūrinio gyvenimo sritis, keisti jų pavidalus, įteigti mechaninio veikimo principus. Šio santvarkos tipo ypatybė ta, jog valdant greta teroro labai svarbus vaidmuo tenka ideologijai.

Pasak Gintauto Mažeikio, kritinė ideologijų svarba valstybių politiniame gyvenime išryškėjo dar XIX a., kuomet suprasta, jog efektyviausia žmogų paversti kokio nors didžiojo pasakojimo subjektu ir tada jis pats, niekieno neverčiamas, paklūsta principams, utopijoms, aukojasi darbui ir didiesiems idealams. XX a. tiesiog surastos priemonės mobilizuoti mases ir jomis manipuliuoti, paversti minias grėsmingomis revoliucijų, karinių perversmų ir teroro priemonėmis.³³ SSRS ir nacistinė Vokietija šiuo keliu nuėjo toliausiai. Tarpukariu abiejose valstybėse politinė valdžia kontroliavo ir koordinavo beveik visas masinės komunikacijos priemones, griežtai ribojė žodžio laisvę, todėl čia nepriklausoma žurnalistika neegzistavo. Medžiagą masinėms auditorijoms

³¹ Tarp daugelio galima išskirti: GIRNIUS, K. K. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. *Naujasis židinys-Aidai*, 1996, nr. 5, p. 268–279; KLUMBYŠ, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009; PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.

³² Po to, kai 1907 m. Hagos konvencijoje buvo sureguliuoti karinės okupacijos nuostatai, galima suskaičiuoti kelias dešimtis pasaulyje įvykusių okupacijos atvejų.

³³ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 444.

rengę kūrėjai ir žiniasklaidos organizacijos turėjo pirmiausiai propaguoti valdžios politiką, o ne atstovauti viešajam interesui.

Sukoncentravę galią SSRS ir Vokietijos diktatoriai Josifas Stalinas ir Adolfas Hitleris ėmėsi įgyvendinti utopinius tikslus. Kaip teigia Timothy Snyderis, jie abu siekė sukurti valstybę, kuri būtų didelė savo teritorija, savarankiška ekonomine prasme, turėtų subalansuotą pramonę ir žemės ūkį. Tai būtų sudarę sąlygas ideologiškai motyvuotiems gyventojams išpildyti stalinistų arba nacių istorines pranašystes – industrializuoti šalį arba įgyvendinti kolonijinę agrarinę doktriną.³⁴ Nepaisant to, jog abi totalitarinės valstybės vykdė labai plačias karines kampanijas, tik Baltijos šalys ir rytinė Lenkijos teritorija vos per vienerius metus tapo abiejų šių politinių, ideologinių ir valdų plėtros projektų dalimi.

SSRS ir nacistinės Vokietijos užimtose teritorijose žiniasklaida taip pat turėjo būti panaudojama politiniais tikslais, kontroliuojama ir pajungiama okupacinės valdžios propagandos aparatui. Tai buvo įgyvendinta Lietuvoje – žiniasklaidos organizacijos ir žurnalistai privalėjo pirmiausiai atstovauti okupacinių režimų interesams. Viena vertus, stalinistinė SSRS ir nacistinė Vokietija dėl valdymo panašumų nuolatos sugretinamos, kita vertus, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse šių šalių valdantieji režimai viešąją erdvę ir žiniasklaidos veiklą reguliavo iš dalies skirtingomis priemonėmis. Kadangi Lietuva buvo pakaita užimta tiek SSRS, tiek nacistinės Vokietijos, atsiveria galimybė žiniasklaidos politiką totalitarinių valstybių okupuotoje teritorijoje nagrinėti lyginamuoju aspektu. Nuoseklus abiejų laikotarpių tyrimas leidžia daryti platesnių išvalgų apie kiekvieną iš šių Lietuvą okupavusių režimų. Visi išryškinti temos aspektai formuoja pagrindus šio darbo tiriamajai problemai.

Tyrimo problema apibrėžiama dviem tarpusavyje susijusiais klausimais:

- Kaip 1940–1944 m. SSRS ir Vokietijos okupaciniai režimai Lietuvoje kontroliavo ir pajungė žiniasklaidą savo propagandiniams interesams;
- Kokie žiniasklaidos politikos panašumai ir skirtumai išryškėja šių totalitarinių valstybių pakaita okupuotoje šalyje.

Temos iširtumas. Galima teigti, jog bendrame tiriamajam laikotarpiui skirtos istoriografijos kontekste žiniasklaidos ir žurnalistikos problematika nagrinėta

³⁴ SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 184.

fragmentiškai. Pirmiausia reikia paminėti, jog dar 1969 m. Stasys Makauskas apgynė disertaciją, skirtą 1940–1941 m. LSSR periodinės spaudos tyrimui³⁵. Darbas labai ideologizuotas, todėl šio autoriaus išvalgos naudojamos ribotai. Kita vertus, darbe galima rasti naudingų bibliografinių nuorodų, faktografinės medžiagos. Nepaisant akivaizdaus ideologinio krūvio, šiais aspektais pravartūs to paties Stasio Makausko³⁶ ir Juozo Matusevičiaus³⁷ straipsniai. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iš visų pasirodžiusių darbų galima išskirti Liudo Truskos straipsnį³⁸, kuriame autorius nagrinėja LSSR cenzūros institucijos Glavlito veiklą, personalo sudėtį ir organizacinę struktūrą. Jono Bulotos³⁹ ir Vyto Urbono⁴⁰ darbai suteikia nemažai faktografinių žinių apie šio laikotarpio legalius periodinės spaudos leidinius. Kolektyvinės monografijos „Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija“⁴¹ skyriuje „Kultūros sovietizacija“ trumpai apžvelgiama periodinės spaudos kontrolės sistema 1940–1941 m. Nijolė Maslauskienė monografijoje „Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)“⁴² taip pat analizuoja periodinės spaudos ir literatūros cenzūros mechanizmus, pateikia faktografinius duomenis apie žiniasklaidos sistemos reorganizaciją. Dar 1992 m. pasirodė Arvydo Sabonio ir Stasio Sabonio sudarytas straipsnių bei dokumentų rinkinys⁴³, kuriame publikuoti LKP(b) CK, KGB, Glavlito dokumentai, žurnalistų, rašytojų, cenzorių atsiminimai. Juozapas Bagušauskas ir Arūnas Streikus publikavo šiai tematikai skirtą archyvinių dokumentų rinkinį⁴⁴.

Tyrimų, skirtų nacių okupacijos Lietuvoje laikotarpiui, situacija dar sudėtingesnė. Juozas Bulavas 1969 m. veikale „Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas

³⁵ MAKASKAS, Stasys. *Партийная и советская печать Литвы в борьбе за строительство основ социализма в республике в 1940-1941 годах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Vilnius, 1969.

³⁶ MAKASKAS, Stasys. *Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai*. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 19–28.

³⁷ MATUSEVIČIUS, Juozas. *Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m.* *Laisvės kovų archyvas*, 2002, t. 34, p. 204–230.

³⁸ TRUSKA, Liudas. *Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais*. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 216–241.

³⁹ BULOTA, Jonas. *Periodinės spaudos raida Lietuvoje*. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalistų žinyras*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 23–68.

⁴⁰ URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. I-kla, 2002.

⁴¹ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

⁴² MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2007.

⁴³ SABONIS, A.; SABONIS, S. *Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Vaga, 1992.

⁴⁴ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas; STREIKUS, Arūnas. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

(1940–1944 m.)⁴⁵ trumpai aptaria periodinės spaudos ir radijo kontrolę. Autoriaus pateikta informacija vertinga ir mažai ideologizuota, todėl Arūnas Bubnys ja remiasi savo monografijos⁴⁶ skyriuje „Dvasinis genocidas (germanizacija)“, aptardamas spaudos, literatūros bei radijo padėtį Lietuvoje 1941–1944 m. Galima išskirti Vytauto Kubiliaus studiją „Neparklupdyta mūza“⁴⁷, kurioje autorius analizuoja lietuvių literatūros ir spaudos leidybą nacių okupacijos laikotarpiu.

Baltijos šalių žiniasklaidos veikla okupacijos laikotarpiu bendrais bruožais apžvelgiama kolektyvinėje šio regiono tyrėjų monografijoje „Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism“⁴⁸. Žurnale *Genocidas ir rezistencija* paskelbtas Kaspars Zellis straipsnis „Karikatūra laikraštyje „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai“⁴⁹, kuriame autorius siekia atskleisti nacistinės propagandos Latvijos periodinėje spaudoje ypatybes. Lucjanas Dobroszycki savo straipsnyje nagrinėja spaudą, leistą lenkų kalba nacistinės Vokietijos okupuotoje Lenkijoje 1939–1945 m.⁵⁰ Šie darbai leidžia susipažinti su tam tikrais kaimyninių šalių žiniasklaidos veiklos niuansais okupacijų metais.

Reikia pažymėti, kad pastaruoju metu vis dažniau pasirodo lietuvių autorių teoriniai propagandos tyrimai. Šiai disertacijai aktualūs Gintauto Mažeikio straipsniai⁵¹ ir monografija „Propaganda ir simbolinis mąstymas“⁵². Autorius plėtoja filosofinius tyrinėjimus ir samprotavimus apie propagandinį bei propagandos paveiktą mąstymą,

⁴⁵ BULAVAS, Juozas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1940–1944 m.)*. Vilnius: Pergalė, 1969.

⁴⁶ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

⁴⁷ KUBILIUS, Vytautas. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokiečiųmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

⁴⁸ HØYER, Svennik; et al. *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica, 1993.

⁴⁹ ZELLIS, Kaspars. Karikatūra laikraštyje „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai. *Genocidas ir rezistencija*, 2005, nr. 2(18), p. 50–63.

⁵⁰ DOBROSZYCKI, Lucjan. The Polish-language press in German-occupied Poland, 1939–1945. *The Polish Review*, 1971, t. 16, nr. 1, p. 7–30.

⁵¹ MAŽEIKIS, Gintautas. Apvalantis siaubas kaip preliminarinė įtikinėjimo priemonė. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 8, p. 7–25; MAŽEIKIS, Gintautas. Socialinis dalyvavimas ir subjekto interpelacijos teorijos apribojimai. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 6–22; MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, nr. 4 (24), p. 82–111; MAŽEIKIS, Gintautas. Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografijų pėdsakais. *Literatūra*, 2008, nr. 50(1), p. 30–48; MAŽEIKIS, Gintautas. Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai. *Politikos mokslų almanachas*, 2014, nr. 15, p. 7–44.

⁵² MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.

asmeninės patirties pakeitimą manipuliuojamais vaizdais, simbolines mąstymo formas ir simbolines organizacijas, ideologinio subjekto konstravimą. Monografijoje pateikiama istorinių propagandos atvejų analizė, tarp jų nagrinėjama nacistinė ir sovietinė. Kita vertus, Lietuvoje įgyvendintoms propagandos kampanijoms skiriamas fragmentiškas dėmesys.

Apibendrinus galima teigti, jog Lietuvos sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpio žurnalistikos ir žiniasklaidos studijos fragmentiškos, atskleistos tik bendriausios veiklos aplinkybės. Dauguma tyrinėjimų yra apibendrinančio pobūdžio, dažniausiai tai trumpi įvairialypę problematiką apimančių monografijų skyriai, dalis mokslo darbų yra ideologizuoti. Tyrėjai platesnį dėmesį skiria žiniasklaidos sistemos kaitos, kontrolės mechanizmų analizei, pateikiami leidinių bibliografiniai duomenys, publikuojami šaltiniai.

Šios disertacijos **tyrimo objektas** – valdžios ir žiniasklaidos santykiai totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).

Tyrimo chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1944 m. liepos mėn. Tyrimo pradžios tašku pasirenkama pirmoji Lietuvos sovietinės okupacijos diena. Kitas svarbus chronologinis etapas prasidėjo 1941 m. birželio 22 d., kuomet Vokietijos kariuomenė, pradėjus karą su SSRS, įžengė į Lietuvos SSR teritoriją. Tyrimo pabaigos data abstraktesnė ir nurodo mėnesį, kuomet nacistinės okupacijos metais veiklą pradėjusių legalių lietuviškų laikraščių redakcijos Lietuvos miestuose nutraukė savo veiklą.

Tyrimo tikslas – atskleisti ir palyginti, kaip žiniasklaida politiškai kontroliuota bei pajungta propagandai SSRS ir nacistinės Vokietijos okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis totalitarizmo ir ideologijų kritikos teorija išnagrinėti ideologinės individo subjekcijos prielaidas totalitarinių valstybių okupuotos šalies sąlygomis.
2. Apibūdinti okupacinės valdžios institucijų struktūrą ir subordinacijos ryšius Lietuvoje (1940–1944).
3. Atskleisti žurnalistų profesinės bendruomenės ypatumus Lietuvos Respublikos žiniasklaidos sistemoje.

4. Apibūdinti žiniasklaidos laisvės varžymo principus Lietuvoje okupacijos išvakarėse, bei lyginamuoju aspektu apžvelgti žiniasklaidos politinės kontrolės bruožus stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje.
5. Remiantis teorine analize ir kontekstiniais duomenimis, parengti empirinio tyrimo strategiją.
6. Išnagrinėti žiniasklaidos sistemos struktūrinius pokyčius ir politinės kontrolės principus okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).
7. Kritinės diskurso analizės prieigos pagrindu sudarius žurnalistikos diskurso analizės metodologiją, apibrėžti SSRS ir nacistinės Vokietijos propagotų ideologijų reikšmę Lietuvos žiniasklaidoje plėtotam žurnalistikos profesiniam diskursui (1940–1944).

Ginamieji teiginiai

1. Abiem tyrinėtai atvejais okupacinė valdžia formavo represyvius santykius su žiniasklaida, tačiau totalitarinė politika Lietuvoje buvo įgyvendinta tik sovietmečiu.
2. LSSR politinis režimas sugebėjo sukurti absoliučiai monopolinę žiniasklaidos kontrolės ir organizavimo sistemą. Sovietmečiu įdiegtas griežtai centralizuoto valdymo principas – žiniasklaidos sistema unifikuota, sukurta hierarchinė struktūra, lygiagrečiai atkartojanti naująją politinės sistemos organizacinę sąrangą.
3. Dalis politinio reguliavimo priemonių, taikytų žiniasklaidos atžvilgiu sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpiu Lietuvoje sutapo. Įkurtos centrinės propagandos bei žiniasklaidos kontrolės institucijos; griežtai reguliuota periodinės spaudos priemonių tinklo plėtra; vykdyta žiniasklaidos cenzūra; naujienų agentūra buvo politiškai kontroliuojama ir sistemingai išnaudota propagandos sklaidai.
4. Visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos žiniasklaidoje reikštas žurnalistikos profesinis diskursas politizuotas, tačiau tik sovietmečiu plėtotas privalomai remiantis okupacinio režimo propaguota ideologija ir iš esmės atitiko valdžios interesus.
5. Lyginant su sovietiniu modeliu, nacistinės okupacijos laikotarpiu žiniasklaidos kontrolės politika buvo nuosaikesnė, nes tuo metu valdžios pobūdis bei propagandinė

strategija esmingai skyrėsi nuo totalitarinio režimo bruožų LSSR. Civilinė Lietuvos generalinės srities administracija nesiekė vykdyti visuomenės ideologinės desubjekcijos ir masinės indoktrinacijos.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo duomenys renkami iš kelių pagrindinių šaltinių, kurie skirstomi į šias grupes: 1) archyvuose saugomi oficialūs dokumentai; 2) publikuoti oficialūs dokumentai; 3) atsiminimai, dienoraščiai; 4) periodinių leidinių publikacijos; 5) mokslinės studijos; bibliografiniai leidiniai. Vis dėlto reikia pažymėti, jog išlikusių pirminių šaltinių trūkumas tam tikrais aspektais riboja galimybes tirti pasirinktą objektą. Tai ypač atspindi žiniasklaidos organizacijų dokumentai, veikėjų liudijimai.

Darbe daugiausia naudojama Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomais žiniasklaidos ir įvairių valdžios institucijų dokumentais: LCVA, f. 377, Vidaus reikalų ministerija; LCVA, f. R-1399, Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje (vok. *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen*); LCVA, f. R-1444, Kauno karo komendantūra (vok. *Litauische Kommandantur*); LCVA, f. R-614, Vilniaus miesto apygardos komisaras; LCVA, f. R-615, Generalinis komisaras Kaune (vok. *Der Generalkommissar in Kauen*); LCVA, f. R-758, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas; LYA, f. 1771, Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetas; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, Rapolo Mackonio baudžiamoji byla; LCVA, f. R-639, Laikraščio „Naujoji Lietuva“ redakcija; LCVA, f. R-1267, Laikraščio „Panevėžio apygardos balsas“ redakcija; LCVA, f. R-550, Lietuvos telegramų agentūra prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos; LCVA, f. R-634, Vokiečių informacijos biuras Kaune (vok. *Das deutsche Nachrichtenbüro in Kauen*). Tyrimui taip pat svarbūs publikuoti dokumentai ir jų rinkiniai⁵³, tiriamojo laikotarpio veikėjų atsiminimai ir dienoraščiai⁵⁴. Be to,

⁵³ Galima išskirti šiuos: MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 10(334), p. 39–41; MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 11(335), p. 38–39; MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 12(336), p. 36–37; REMEIKIS, Thomas. *Lithuania under German occupation, 1941–1945: despatches from US Legation in Stockholm*. Vilnius: Vilnius University Press, 2005; TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoru skrydis: žurnalisto ir rezistentu Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003.

⁵⁴ Galima išskirti šiuos: BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990; KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991; KRĖVĖ, Vincas. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992; MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001; ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai*,

daugumos svarbiausių periodinės spaudos leidinių komplektai pilnai išlikę⁵⁵, todėl periodikos straipsniai tapo viena iš svarbiausių tyrimo šaltinių grupių.

Darbo struktūra ir taikoma metodologija. Disertaciją sudaro įvadas, trys tyrimo eiga perteikiančios dalys, išvados, bibliografinių nuorodų sąrašas ir priedai.

Pirmojoje disertacijos dalyje pasirinkta tema nagrinėjama daugiausiai teoriniu lygmeniu, pagrindžiama tyrėjo pozicija, pateikiami kontekstiniai duomenys, sudaroma empirinio tyrimo strategija. Pirmajame šios dalies skyriuje teoriniu ir istoriniu požiūriu apibūdinami politinio valdymo bruožai okupuotoje Lietuvoje. Daugiausiai remiamasi Hannahos Arendt totalitarizmo teorija, tačiau autorės pasiūlyta teorinė schema papildoma, siekiant atskleisti politinio valdymo ypatumus totalitarinių valstybių okupuotos šalies atveju. Pirmajame poskyryje pateikiama papildoma teorinė analizė: aptariama, interpretuojama ir tikslinama ideologijos sąvoka, teoriniame lygmenyje nagrinėjamos ideologinės individo subjekcijos prielaidos totalitarinių valstybių okupuotos šalies sąlygomis. Remiamasi Hannahos Arendt, Johno Fiske, Louiso Althusserio, Slavojaus Žižeko, Pierre'o Bourdieu, Audronės Žukauskaitės, Jano Rehmano, Gintauto Mažeikio darbais. Antrasis poskyris pradedamas okupacijos termino apibrėžimu, remiantis istorikų duomenimis ir pirminiais šaltiniais apibūdinama valdžios institucijų struktūra ir subordinacijos ryšiai Lietuvoje 1940–1944 m.

Antrajame skyriuje formuojami trys jau žiniasklaidos problematiką apimantys poskyriai, kurie padeda praktiškai nagrinėti tyrimui pasirinkto laikotarpio valdžios ir žiniasklaidos santykius. Pirmajame – pristatomos esminės sociologo Pierre'o Bourdieu lauko teorijos sąvokos ir principai, jų perspektyvoje atskleidžiami žurnalistų profesinės bendruomenės ypatumai Lietuvos žiniasklaidos sistemoje. Antrajame – apibūdinami žiniasklaidos laisvės varžymo principai Lietuvoje okupacijos išvakarėse. Trečiajame – lyginamuoju aspektu apžvelgiami žiniasklaidos politinės kontrolės bruožai stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje. Dalis užbaigiama pateikiant surinktais duomenimis paremtą empirinio tyrimo strategiją.

Disertacijoje išskiriami du empirinio tyrimo etapai. Pirmiausiai išnagrinėjami

laiškai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1971.

⁵⁵ *Lietuvos žinios, XX amžius, Lietuvos Aidas, Laikas, Vilniaus Balsas, Darbo Lietuva, Tarybų Lietuva, Liaudies Balsas, Tiesa, Komjaunimo tiesa, Kultūra, Raštai, Šluota, Į laisvę, Ateitis, Naujoji Lietuva, Ūkininko patarėjas, Išlaisvintas Panevėžietis, Panevėžietis, Panevėžio Apygardos Balsas, Tėvynė, Tėviškė, Kūryba.*

žiniasklaidos sistemos struktūriniai pokyčiai ir politinės kontrolės principai okupuotoje Lietuvoje (1940–1944). Antruoju tyrimo etapu remiantis kritinės diskurso analizės prieiga sudaroma žurnalistikos diskurso analizės metodologija. Atskleidžiama SSRS ir nacistinės Vokietijos propaguotų ideologijų reikšmė Lietuvos žiniasklaidoje plėtotam žurnalistikos profesiniam diskursui (1940–1944). Kiekvienam empirinio tyrimo etapui suformuojama atskira disertacijos dalis, atitinkamai antroji ir trečioji.

Atsižvelgiant į pirmojoje disertacijos dalyje atskleistus Lietuvos žiniasklaidos sistemos bruožus, kontrolės principus ir metodus, kuriuos valdžios institucijos okupacijos išvakarėse taikė pačioje Lietuvos Respublikoje, stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje, išskiriamos konkrečios pirmojo empirinio tyrimo etapo kryptys. Darbe atskleidžiama: žiniasklaidos organizacijų tinklo kaita ir valdymo principai; žiniasklaidos priežiūros institucijų veiklos bruožai; valstybinės naujienų agentūros funkcijos; žurnalistų profesinės bendruomenės reguliavimo formos. Tyrimas vykdomas remiantis kompleksine šaltinių analize, duomenys renkami apie konkrečias politinės valdžios institucijas, žiniasklaidos organizacijas bei žurnalistus, jų veiklos ir tarpusavio sąveikų pavyzdžius. Siekiama identifikuoti organizacijų ir individų veiksmų dėsningumus, patvarių socialinių ryšių tinklus.

Tyrimo duomenys renkami iš kelių pagrindinių šaltinių: archyvuose saugomų ir publikuotų oficialių dokumentų, atsiminimų, dienoraščių, periodinių leidinių publikacijų, mokslinių studijų, bibliografinių leidinių. Atliekant tyrimą taikyti kritinės ir lyginamosios šaltinių analizės, mokslinės literatūros analizės, oficialių dokumentų kokybinės turinio analizės, istorinis aprašomasis, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai. Tyrimo metu surinkta medžiaga pateikiama atskiroje disertacijos dalyje, skyrius formuojant pagal numatytas pagrindines tyrimo kryptis.

Pirmajame skyriuje atskleidžiama, kaip okupacinis režimas pirmosiomis sovietinės okupacijos dienomis perėmė kertinių Lietuvos žiniasklaidos ir jos priežiūros organizacijų kontrolę; išnagrinėjama pagal sovietinį modelį vykdyta Lietuvos periodinės spaudos tinklo transformacija; išryškkinamas LKP(b) CK vaidmuo formuojant naują žiniasklaidos sistemą; atskleidžiami sovietinės žiniasklaidos valdymo principai; paaiškinamas LSSR visuomenėje pagal sovietinį modelį diegtas sienlaikraščių konceptas; atskleidžiami nacistinės okupacijos metais atkurtos Lietuvos žiniasklaidos sistemos formavimosi

etapai, funkcionavimo bruožai ir valdymo ypatumai; skyriuje taip pat nagrinėjami komunistinių ir nacistinės okupacijos metais leistų periodinės spaudos leidinių bibliografiniai duomenys, žiniasklaidos priemonių veiklą reglamentuojantys teisiniai dokumentai.

Antrajame skyriuje pristatomos tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje veikusios žiniasklaidos priežiūros institucijos. Dėmesys daugiausiai sutelkiamas ties LSSR Glavlitu ir Lietuvos Generalinio komisariato Propagandos skyriumi bei Lietuvos apygardos komisariatų spaudos tarnybomis – šių įstaigų veiklos organizavimu, strategija, metodais, subordinacijos ryšiais.

Trečiajame skyriuje pristatomos sovietmečiu vykdytos pertvarkos Lietuvos nacionalinėje naujienų agentūroje Elta, nagrinėjamos šios organizacijos funkcijos, veiklos bruožai, valdymo, finansavimo principai, vadovų kaita. Taip pat aptariamas Eltos veiklos atnaujinimas ir likvidacija nacių okupacijos metais, atskleidžiamos Vokietijos informacijos biuro DNB padalinio steigimo Lietuvoje aplinkybės, nagrinėjamos šios organizacijos funkcijos, veiklos bruožai.

Ketvirtajame skyriuje aptariamas Lietuvos žurnalistų sąjungos likvidacijos procesas. Pristatomi sovietmečiu taikyti represyvūs žurnalistų bendruomenės reguliavimo metodai ir būdai, „bolševikiškos spaudos dienos“ fenomenas. Skyriuje taip pat atskleidžiamos nacistinės okupacijos metu valdžios institucijų žurnalistų bendruomenės atžvilgiu taikytos reguliavimo priemonės.

Trečiojoje darbo dalyje analizuojamas žiniasklaidos diskursas žurnalistikos tema, čia daugiausia remiamasi kritinės diskurso analizės prieiga⁵⁶. Vadinasi, diskursas suprantamas kaip būdas veikti ir sąveikauti. Tai komunikacinis procesas, aktas ar įvykis, kurio materialiai išraiška įgyja teksto formą, kitaip sakant, tai, kas pasakyta ar parašyta

⁵⁶ TELEŠIENĖ, Audronė. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2, p. 1–6; JURAITĖ, Kristina; TELEŠIENĖ, Audronė. Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, 2009, t. 20, nr. 4, p. 227–236; DIJK, Teun Adrianus van. *News analysis: case studies of international and national news in the press*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Assoc, 1988; DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008; WODAK, Ruth. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 1–13; JÄGER, Siegfried. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 32–62; FOWLER, Roger. *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London; New York: Routledge, 1994; FAIRCLOUGH, Norman. Critical discourse analysis as a method in social scientific research. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 121–138.

socialinių veikėjų tam tikroje socialinėje, kultūrinėje, istorinėje ar politinėje situacijoje. Remiantis minėta prieiga manytina, kad tekstai gali būti laikomi socialinės kontrolės, galios išraiškos bei realybės konstravimo priemone, kuria apibrėžiami individų ar kolektyviniai veiksmai. Diskursas reguliuoja, apima galimų teiginių apie tam tikrą objektą ar sritį rinkinius, tai kas gali būti pasakyta tam tikroje visuomenėje ir situacijoje, tai, ką galima ir ko negalima kalbėti ar daryti. Taip suteikiami apibrėžimai, taisyklės, leidimai bei draudimai socialiniams veiksams; tuo pačiu tai veikėjų sąveikos arena, mat diskurso dalyviai kalbos pagalba pateikdami socialiai sukonstruotas pasaulėžiūras, vertybes, idėjas, požiūrius, nuomones įprasmina situacijas, socialinius vaidmenis, tapatybes bei tarpasmeninius santykius.

Darbe laikomasi nuostatos, jog žurnalistai kaip atskira socialinė grupė, savo narių reikalaujanti pripažinti tam tikras vertybes, laikytis profesinę elgseną ir santykius reglamentuojančių principų, plėtoja diskursą, kuriuo apibrėžiama kolektyvinės veiklos vizija socialinės funkcijos ir poreikiai, vertybės, reguliuojami veiklos standartai bei formuojami tarpusavio santykiai ir hierarchijos. Tyrimu tikrinama iš pirmojoje disertacijos dalyje analizuotų ideologijos kritikos teorijų išvedama prielaida, jog tiriamuoju laikotarpiu žurnalistikos diskursas turėjo būti plėtojamas remiantis SSRS ir nacistinės Vokietijos propaguotų ideologijų paradigmomis, schemomis, taisyklėmis, sąvokomis, apibrėžimais. Redaktoriams ir žurnalistams šiuo principu formuojant diskursyvią žurnalistikos aplinką ir tarpusavio santykius, sukuriama politinio režimo dominavimo žiniasklaidos atžvilgiu prielaidos: tokiu atveju, reikalinga menkesnė institucinė prievarta, skatinant prisidėti prie okupacinio režimo siekiamų tikslų.

Išsami žurnalistikos diskurso analizės metodologija kartu su šio tyrimo etapu surinktais duomenimis pateikiama trečiojoje disertacijos dalyje. Duomenys žurnalistikos diskurso analizei surinkti išnagrinėjus Lietuvos periodinės spaudos turinį – informacinius pranešimus, straipsnius bei tekstą lydinčias iliustracijas. Diskurso analizės imtis sudaryta remiantis daugiapakope tiksline tekstų atranka. Duomenys rinkti pagal šiuos klausimus-indikatorius, leidusius praktiškai išdėstyti medžiagą:

1. Žurnalistikos samprata: funkcijos, tikslai, uždaviniai;
2. Žurnalistų profesinė tapatybė: narystės kriterijai, gebėjimai ir savybės;
3. Žurnalistų etika: profesinės nuostatos, normos ir vertybės;

4. Žurnalistų veiklos, veiksnių, požiūrių, savybių kritika ir negatyvus vertinimas.

Analizės planas apima šias dedamąsias: klausimai-indikatoriai; svarbiausios tezės; kalbėjimo raida ir dinamika; kalbėjimo tikslas; išskirtiniai pavyzdžiai; dalyviai ir jų tarpusavio sąveikos; teksto autorių santykis su adresatu.

Atliekant tyrimą taikyti dokumentų kokybinės turinio analizės, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai.

Tyrimo metu gauti duomenys pateikiami pagal pagrindinius chronologinius lūžius suformuojant du atskirus trečiosios dalies skyrius, kuriuose medžiaga išdėstoma pagal diskurso turinio analizei numatytus klausimus-indikatorius. Pažymėtina, jog diskurso turinio analizės metu gauti duomenys neleido sudaryti reprezentatyvios diskurso dalyvių imties biografiniam tyrimui. Dėl to šio diskurso elemento analizės nuspręsta atsisakyti, nors pagal suformuotą tyrimo koncepciją tokia galimybė numatyta ir ją rekomenduojama atlikti.

Abi empirinės dalys užbaigiamos pateikiant glaustas tyrimo ataskaitas, atskiroje disertacijos struktūrinėje dalyje pristatomos visą darbą apibendrinančios išvados.

Mokslinis darbo naujumas. Kompleksiškai atliktas empirinis tyrimas įvairiomis kryptimis užpildo Lietuvoje egzistavusias Antrojo pasaulinio karo žiniasklaidos tyrinėjimų spragas. Pirmą kartą abiejų okupacinių režimų – sovietinio ir nacistinio – žiniasklaidos politika analizuota lygiagrečiai vieno tyrimo metu. Darbas atliktas pateikiant platų pasirinktos temos kontekstą: nuosekliai aptarta okupacinių režimų valdymo sistema, pristatyta Lietuvos žurnalistikos ir žiniasklaidos padėtis valstybės okupacijos išvakarėse. Be to, duomenys nagrinėti totalitarizmo ir ideologijų kritikos teorijos perspektyvoje. Žiniasklaidos sistemos struktūrinių pokyčių ir politinės kontrolės tyrimas papildytas žurnalistikos profesinio diskurso analize. Taigi, surinkta medžiaga suteikia galimybę pradėti diskusiją apie žurnalistų atsakomybę dėl jų bendradarbiavimo su okupaciniais režimais ir sukurtos bei paskelbtos medžiagos, platesniame kontekste pateikti normatyvinį šios srities veikėjų elgesio ir jų kūrinų vertinimą bei kritiką. Atliktas išsamus Lietuvos okupacijos atvejo tyrimas taip pat leidžia palyginti Lietuvos ir užsienio šalių žiniasklaidos totalitarinę patirtį stalinistinės SSRS ir nacistinės Vokietijos režimų valdymo laikotarpiu.

Išvados

SSRS ir nacistinės Vokietijos okupuotoje Lietuvoje žiniasklaidos organizacijos veikė itin represinėje aplinkoje, todėl tuo metu nepriklausoma žurnalistika legalios žiniasklaidos sistemoje egzistuoti negalėjo. Viena vertus, lyginamojo aspekto taikymas leido nustatyti, jog dalis žiniasklaidos kontrolės priemonių sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpiais Lietuvoje visiškai sutapo. Kita vertus, empirinis tyrimas atskleidė dvi iš dalies skirtingas situacijas bei okupacinių režimų strategijas. Surinkti duomenys leidžia tvirtinti, jog totalitarinė žiniasklaidos politika Lietuvoje įgyvendinta tik sovietmečiu.

Svarbu pabrėžti, jog sovietinės ir nacistinės Lietuvos okupacijos laikotarpiais žiniasklaidos sistemos, kurias okupaciniai režimai ėmėsi pajungti savo propagandai, pasižymėjo reikšmingais skirtumais. Sovietinė valdžia 1940 m. Lietuvoje susidūrė su išplėtotą periodine spauda, kurią sudarė redakcijos, turėjusios aiškius, tačiau neformalius ryšius su įvairiomis politinėmis, religinėmis, švietimo grupėmis. Dalis žiniasklaidos priemonių buvo politiškai nepriklausomos, veikė pagal rinkos dėsnius. Savo ruožtu, nacistinis okupacinis režimas kūrė santykius su karo aplinkybių metu daugiausiai vietinių politinių aktyvistų suformuota periodine spauda. Viena vertus, 1941 m. Lietuvos žiniasklaidos veiklos atkūrimas vyko stichiškai, kita vertus, buvo sukurta funkcionali sistema, turėjusi visus tuo metu reikalingus elementus.

Sovietinės okupacijos laikotarpiu politinis režimas, panaudojęs dviejų etapų strategiją, sugebėjo sukurti absoliučiai monopolinę žiniasklaidos kontrolės ir organizavimo sistemą. Pereinamuoju etapu prosovietinė valdžia nedelsdama perėmė strategiškai svarbiausių žiniasklaidos sistemos elementų kontrolę: oficiozinius dienraščius, naujienų agentūrą, radijo stotį ir cenzūros įstaigą. Tai leido efektyviai kontroliuoti žiniasklaidos sukuriamą turinį, sudarė prielaidas nuosekliai bei operatyviai skleisti politinę propagandą. Sistemingais veiksmais įgavęs priemones leidusias daryti įtaką visuomenės nuomonei, okupacinis režimas ėmėsi palaiapsniui, tačiau sparčiai likviduoti tarpukariu nusistovėjusį periodinės spaudos tinklą. Kurį laiką dalies leidinių veikla toleruota, kadangi SSRS žiniasklaidos modelį atitinkančios priemonės buvo dar tik organizacinėje stadijoje.

Antruoju sovietizavimo etapu įdiegtas griežtai centralizuoto žiniasklaidos

valdymo principas, sistema unifikuota ir įgavo aiškią hierarchinę struktūrą, lygiagrečiai atkartojančią naująją politinės sistemos organizacinę sąrangą. Žiniasklaidos priemonių nuosavybė galėjo priklausyti tik politinėms organizacijoms, periodiniai leidiniai – funkcionuoti kaip legalių valstybinių arba komunistinių organizacijų komunikacijos organai. Iš pagrindų pertvarkius periodinės spaudos tinklą, masiškai iš pareigų atleisti ir represuoti patyrę žurnalistai. LSSR žiniasklaida papildyta naujais sovietinių žurnalistikos modelį atitinkančiais segmentais, komunistų partijos paruoštais žurnalistais ir integruota į didesnę visos Sovietų Sąjungos žiniasklaidos sistemą. Laisvos rinkos mechanizmas panaikintas, žiniasklaida finansuota iš valstybės biudžeto, savarankiškos komercinės veiklos vykdyti negalėjo. Visa tai leido valdančiajam režimui įdiegti mechaninį žiniasklaidos veikimo principą ir daryti įtaką visoms redakcijoms, apriboti bet kokią iniciatyvą iš sistemos vertikalės apačios.

Nacistinės okupacijos laikotarpiu žiniasklaidos sistema ir jos valdymo principai iš esmės skyrėsi nuo sovietinio modelio. Civilinė administracija Lietuvoje propagandos sumetimais pageidavo visoms tautinėms grupėms, išskyrus žydus, suteikti galimybę periodinę spaudą skaityti gimtąja kalba, todėl spaudos užsienio kalba leidybos iniciatyva daugiausiai priklausė okupacinei valdžiai. Kita vertus, režimas nesiėmė nei tiesiogiai ir centralizuotai administruoti visų periodinės spaudos redakcijų, nei griauti 1941 m. susikūrusią žiniasklaidos sistemą, tiesiog griežtai reguliavo tolimesnę periodinių leidinių tinklo plėtrą. Įtvirtinus civilinį Lietuvos generalinės srities valdymo modelį žiniasklaidos administravimas atskirtas nuo nacionalinių politinių organizacijų. Dalis oficialių lietuviškų laikraščių redakcijų išlaikė ekonominį savarankiškumą, dalies leidinių nuosavybė perėjo į okupacinės valdžios institucijų priklausomybę. Periodinės spaudos leidybos, administravimo ypatumai, autonomijos lygis ir privilegijos būdavo derybų objektas ir veikė kaip okupacinės valdžios svertai, suteikę galimybę, reikalui esant, paveikti tiek vietinius žurnalistus, tiek apskritai visą inteligentiją.

Abu okupaciniai režimai Lietuvoje įkūrė centrinės propagandos ir žiniasklaidos kontrolės institucijas. Sovietinės okupacijos laikotarpiu atitinkamai – LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrių bei LSSR Glavlitą, nacistinės okupacijos laikotarpiu – Lietuvos generalinio komisariato Propagandos skyrių bei apygardos komisariatų spaudos tarnybas. Tačiau šių organizacijų veiklos pobūdis, disponuojami resursai ir kontrolės

formos taikytos žiniasklaidos atžvilgiu vėlgi turėjo gana reikšmingų skirtumų.

LSSR Glavlitas buvo organizuojamas ir veikė pagal kitų sovietinių respublikų pavyzdį. Ši valdyba vykdė tiek išankstinės, tiek paskesnės žiniasklaidos turinio cenzūros funkcijas, tačiau nesikišo į pačios sistemos valdymą, žurnalistų edukaciją, pasitarimus ar viešą kritiką. Viena vertus, Glavlitą galima vertinti kaip itin svarbią valstybės instituciją – organizacijai skirta daug lėšų, vadovavo atsiųsti iš SSRS patyrę komunistai, cenzoriai būdavo paskirstomi individualiai kiekvienai žiniasklaidos organizacijai. Kita vertus, valdyba iš esmės prižiūrėjo tik valstybės arba komunistų partijos organizacijų leidžiamą periodinę spaudą, kurioje buvo privalomai talpinama valstybinės naujienų agentūros medžiaga, politiniai įvykiai komentuojami, orientuojantis pagal centrinių SSRS ir LSSR laikraščių straipsnius. Glavlitas ideologinių klaidų aptikdavo santykinai nedaug, todėl valdybos vaidmuo žiniasklaidos organizacijų atžvilgiu buvo simbolinis, žurnalistus skatinantis savicenzūruoti savo kūrinis. Tai rodo, kaip efektyviai LSSR žiniasklaida buvo pajungta politinės propagandos sklaidai.

Nacistinės okupacijos metu nuolatinę Lietuvos žiniasklaidos priemonių priežiūrą vykdė žemiausios Ostlando civilinės administracijos grandies – apygardos komisariatų – spaudos tarnybos, už kurių veiklą buvo atsakingi spaudos sekretoriai. Šios tarnybos operatyviai vykdė išankstinę cenzūrą – laikraščių redakcijos pristatydavo į vokiečių kalbą išverstą medžiagą. Tačiau paskesnės cenzūros patikra būdavo vykdoma fragmentiškai, jau išplatinus numerį. Spaudos tarnybos taip pat palaikė nuolatinį ryšį su redakcijomis, spaudos sekretoriai darė tiesioginį spaudimą žurnalistams, teikė detalius nurodymus ir politines instrukcijas, parinkdavo redakcijų personalo narius, skirstydavo privilegijas. Okupacinė administracija veikė karo sąlygomis, todėl turėjo kurti sąlyginu pasitikėjimu grįstus santykius su žurnalistais ir daryti jiems nuolaidas. Visa tai vėlgi redakcijoms suteikė didesnę autonomiją nei sovietmečiu.

Abiem laikotarpiais Lietuvoje veikusi naujienų agentūra buvo išnaudojama tarsi įrankis, leidęs sistemingai skleisti politinę propagandą per visas nacionalinės žiniasklaidos priemones. Tačiau plėtodami šią funkciją komunistų ir nacių okupaciniai režimai taikė kiek skirtingą strategiją. Sovietmečiu valdžia perėmė nacionalinės naujienų agentūros Elta kontrolę, reformavo organizaciją ir pavertė SSRS agentūros TASS padaliniu. Keičiant Lietuvos politinę santvarką Elta funkcionavo tarsi komunikacijos

centras tarp griauamos valstybės nacionalinių institucijų ir žiniasklaidos organizacijų. Naudojantis agentūra buvo teikiamos veiklos instrukcijos ir spausdinti privalomi tekstai. Eltos medžiaga, be kita ko, apimdavo pagrindinių SSRS laikraščių straipsnius bei TASS pranešimus, todėl Lietuvos žiniasklaidos organizacijoms funkcionavo kaip nuolatos atnaujinamas ideologinis orientyras. Naudojantis Elta sudarytos prielaidos galutinai apriboti redakcijų autonomiją – teisę savarankiškai skleisti naujienas ir gauti informaciją iš tiesioginių šaltinių. Valdžios požiūriu agentūros sukuriamas turinys buvo politiškai patikimas ir saugus, nereikalaujantis papildomos patikros. Dėl propagandinių funkcijų ši agentūra įgavo didelę politinę reikšmę, tapo politinės kovos objektu, pačios Eltos savarankiškumas buvo stipriai suvaržytas. Savo ruožtu, nacistinės okupacijos laikotarpiu civilinė administracija nusprendė Eltą likviduoti. Vietoje šios agentūros Kaune buvo įsteigtas Vokietijos informacijos biuro DNB padalinys, kurį kūrė ir valdė užsienio pareigūnai. Tačiau DNB ir sovietmečiu Eltos vykdytos funkcijos Lietuvoje visiškai sutapo. Didesnę šios agentūros sukuriamos medžiagos dalį žiniasklaidai skelbti tapo iš esmės privaloma, todėl Lietuvoje DNB taip pat buvo svarbia propagandos ir cenzūros aparato dalimi, politinei valdžiai sėkmingai užtikrinusia naujienų pateikimo monopolį.

Visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos žiniasklaidoje reikštas žurnalistikos profesinis diskursas politizuotas, tačiau tik sovietmečiu plėtotas privalomai remiantis okupacinio režimo propaguota ideologija ir iš esmės atitiko valdžios interesus. Šiuo laikotarpiu marksizmo-leninizmo retorika buvo vienareikšmiškai persmelkusi žurnalistikos diskursą ir tapo iš esmės svarbiausiu kalbėjimo šia tema principu. Politiniais motyvais ir samprotavimais nuosekliai remtasi, apibrėžiant žurnalistikos sampratą, kūrybos tikslus ir uždavinius, pateisinant žiniasklaidos sistemos pertvarkas ir politinius suvaržymus.

Nacių okupacijos metu žurnalistikos diskurse tarpusavyje sąveikavo ir konkuravo lietuviškasis nacionalizmas ir nacių propaguota „Naujosios Europos“ ideologinė kryptis. Šiuo laikotarpiu žiniasklaidos priemonės organizuoti ir valdyti pageidavęs lietuvių kultūrinis bei politinis elitas taip pat siekė daryti įtaką žurnalistikos sampratai, kurios funkcijos buvo aiškiai susietos su lietuvių tautos bei jos nacionalinės valstybės interesų propagavimu. Galima teigti, jog tuo metu formuota savotiška tautinės spaudos/žurnalistikos koncepcija.

Sovietmečiu plėtoti bent kiek žurnalistikai įprastą profesinį diskursą nebuvo jokių galimybių. Prieškariu Lietuvos akademinuose ir edukaciniuose tekstuose apibrėžti žurnalistikos normatyviniai teiginiai sovietinėje spaudoje praktiškai nebuvo naudojami. Žurnalistams diegta aiški nuostata, jog jie turi rūpintis komunistų partijos interesais, platinti politinę propagandą, užsiimti visuomenės priežiūra ir kritika. Redakcijos privalėjo skatinti skaitytojus masiškai bendradarbiauti spaudoje, todėl žurnalistika pradėta vaizduoti kaip visuotinas reiškiny, veikla, kuria turėtų užsiimti ne vien tik siaura, specifinių įgūdžių turinti profesinė grupė. Komunistinės žiniasklaidos platinami straipsniai veikė tarsi direktyvos žurnalistams, o vieša jų profesinės veiklos kritika ir savikritika tapo žiniasklaidos norma ir būtinybe. Be to, spaudoje plėtojamą diskursą papildydavo politinių organizacijų rengti žurnalistų susirinkimai, pasitarimai, paskaitos bei kitos būrimo ir organizavimo, o tuo metu muštro formos. Taip siekta operatyviai instrukuoti, kritikuoti ir koreguoti žurnalistų darbą.

Nacistinės okupacijos metais žurnalistikos diskursas kiek silpniau politizuotas, ne toks direktyvus ir tiesmukas kaip sovietmečiu. Žurnalistika tik retkarčiais primityviai susieta su politinės propagandos funkcija, diskurse išlaikyti šiai profesinei sričiai būdingi normatyviniai teiginiai. Nors nacių okupacijos metais valdžios institucijos taip pat organizavo specialius žurnalistų telkimo renginius, jų pobūdis reikšmingai skyrėsi nuo komunistų partijos metodų: rengti iškilmingi spaudos priėmimai, žurnalistų susitikimai su aukštais okupacinės valdžios pareigūnais, grupinė išvyka į užsienį. Be to, karui besibaigiant ir menkstant spaudos kontrolei, dalis žurnalistų siekė regeneruoti savo profesinę sritį. Paskutiniaisiais okupacijos mėnesiais lietuviškuose laikraščiuose išspausdinta visa serija straipsnių, kuriuose plačiai ir atvirai nagrinėtos įvairios žurnalistikos teorijos temos. Tekstai menkai ideologizuoti ir priminė tarpukario Lietuvos žurnalistikos teoretikų darbus.

Žiniasklaidos politikos skirtumus nulėmė bendros SSRS ir nacistinės Vokietijos okupacinės strategijos Lietuvoje skirtis. Sovietmečiu sužlugdžius Lietuvos Respublikos politinę sistemą, valstybėje iš pagrindų formuota nauja santvarka, kurtas SSRS ideologija grįstas simbolinis pasaulis. Diegiant visuomenėje sovietinę ideologiją, žiniasklaida naudota nuversto režimo, tautinės ideologijos bei jos subjektų kritikai, lygiagrečiai – masinei visuomenės indoktrinacijai. Nacistinės okupacijos laikotarpiu

valdžios pobūdis bei propagandinė strategija esmingai skyrėsi nuo totalitarinio režimo bruožų LSSR. Tuo metu civilinė Lietuvos generalinės srities administracija siekė vykdyti tik trumpalaikes propagandos kampanijas, susijusias su ekonominiais režimo interesais. Dėl šios priežasties žiniasklaidos kontrolės politika, lyginant su sovietiniu modeliu, buvo nuosaikesnė.

Disertacijos aprobacija

Moksliniai straipsniai recenzuojamuose žurnaluose

BRAŽIŪNAS, Mantas. Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944). *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, nr. 7, p. 195–218.

BRAŽIŪNAS, Mantas. The Darkest Page in the History of Lithuanian Journalism: anti-Semitism in Legal Press During the Second Half of 1941 (*Tamsiausias lietuviškos žurnalistikos istorijos puslapis: antisemitizmas periodinėje spaudoje 1941 metų antra pusė*). *Journalism Research*, 2016, nr. 10, p. 123–159.

Dalyvavimas mokslinėse konferencijose ir stažuotėse

BRAŽIŪNAS, Mantas. *The relationship between the legal press and the authorities during the German occupation of Lithuania, 1941–1944 (Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944))*. Tarptautinė mokslinė konferencija „Interaction of Media and Politics in the Baltic States“. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2015 m. gegužės 8 d.

BRAŽIŪNAS, Mantas. *Lietuvos žiniasklaidos institucinė priežiūra Antrojo pasaulinio karo metais*. Tarptautinė mokslo ir praktikos konferencija „Cenzūros slinktis ir forma“. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2017 m. gegužės 5 d.

Stazuotė: „4th Copernicus Graduate School: History and Politics. Remembrance as Legitimation“. Mikalojaus Koperniko universitetas, Torūnė, Lenkija, 2015 m. liepos 6–9 d.

Apie autorių

Mantas Bražiūnas gimė 1986 m. lapkričio 5 d. Vilniuje. 2009 m. Vilniaus universitete Istorijos fakultete įgijo Istorijos bakalauro laipsnį, 2012 m. Vilniaus universitete Komunikacijos fakultete įgijo Leidybos magistro laipsnį. Nuo 2012 m. dėsto Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos institute. Šiuo metu dirba lektoriumi, dėsto bakalauro studijų kursus: „Žurnalistikos istorija ir išvalgos“ bei „Komunikacijos etika“. Moksliniai interesai: žurnalistikos istorija, propaganda, Holokaustas, antisemitizmas, ideologijos kritikos teorija. Elektroninio pašto adresas: mantas.braziunas@gmail.com